

Medeltida stenhus i Malmö

Av Sven Rosborn

1. Inledning

Staden Malmö uppstod under mitten av 1200-talet som en kuststad vid Öresund. Färjetrafiken mellan Skåne och Köpenhamn har med stor sannolikhet varit den viktigaste etableringsfaktorn. Malmö kom därför också att följa en utvecklingslinje som var helt annorlunda övriga skånska kuststäder från högmedeltiden, vilkas existens kanske i första hand baserats på fisket. Under 1300-talets andra decennium kunde den nya stadskyrkan, helgad S:t Petri och Pauli, invigas. Förebilden till denna stora och påkostade kyrka får sökas i Nordtyskland; som enda motsvarighet i Norden kan nämnas »Vor Frue kirke« i Köpenhamn, även denna kyrka från början av 1300-talet. S:t Petri och Pauli kyrka visar tydligt att Malmö på drygt ett halvt sekel hade expanderat från i stort ingenting till att bli en av Skånes största städer.

Under första hälften av 1300-talet etablerade sig på allvar kyrkan och dess olika institutioner i staden. Omfattande kyrkliga tegelbyggnadsarbeten pågick vid denna tid. Avläsbara byggnadsfaser i stadskyrkans murar visar emellertid än i dag, att byggnadsarbetena kraftigt störts vid mitten av 1300-talet samt att det stora kyrkbygget kunnat slutföras först under århundradets slut. Det är inte orimligt att antaga att digerdöden effektivt slagit ned stadens kraftiga expansions-trend.

Under 1400-talets andra fjärdedel pågick ånyo stora

institutionella tegelbyggnadsarbeten i staden. På grund av tornras år 1420 och år 1442 engagerade sig kyrkan i omfattande byggnationer – förutom tornet har också ett flertal kapell uppförts. Under samma tid pågick omfattande befästningsarbeten. Erik av Pomern hade påbjudit stadens borgare att uppföra en lång strandmur av tegel. Även om inte hela mursträckan, d.v.s. ca. 1600 meter, uppfördes under en enda sammanhängande period, har enligt bevarade räkenskaper stora murpartier uppförts innan mitten av seklet. Kungen lät dessutom själv på 1430-talet uppföra ett nytt fäste i staden, den s.k. »Myntergården« vars motsvarighet finnes i t.ex »Krogen« i Helsingör.

Under början av 1500-talet inträffade ytterligare ett för staden betydelsefullt uppsving. Återigen kan omfattande tegelarbeten konstateras, bl.a. på »Myntergården« samt på slutförandet av strandmuren. Köpenhamn och Malmö stod vid denna tid i en särklass bland Danmarks städer; ett förhållande som inte minst klargöres av den då rådande politiska situationen. Med den för de båda städerna så tragiska »Grevefejden« åren 1534-1536 bör man dock för Malmös del sätta punkt för den senmedeltida expansionen.

Granskar man det relativt rikhaltiga skriftliga källmaterialet från Malmös medeltid, möter man – givetvis inte oväntat – en mängd uppgifter om profana stenhus. Författaren har på kartan fig. 1 sökt visa det i dag kända medeltida stenhusbeståndet. Ställes mängden

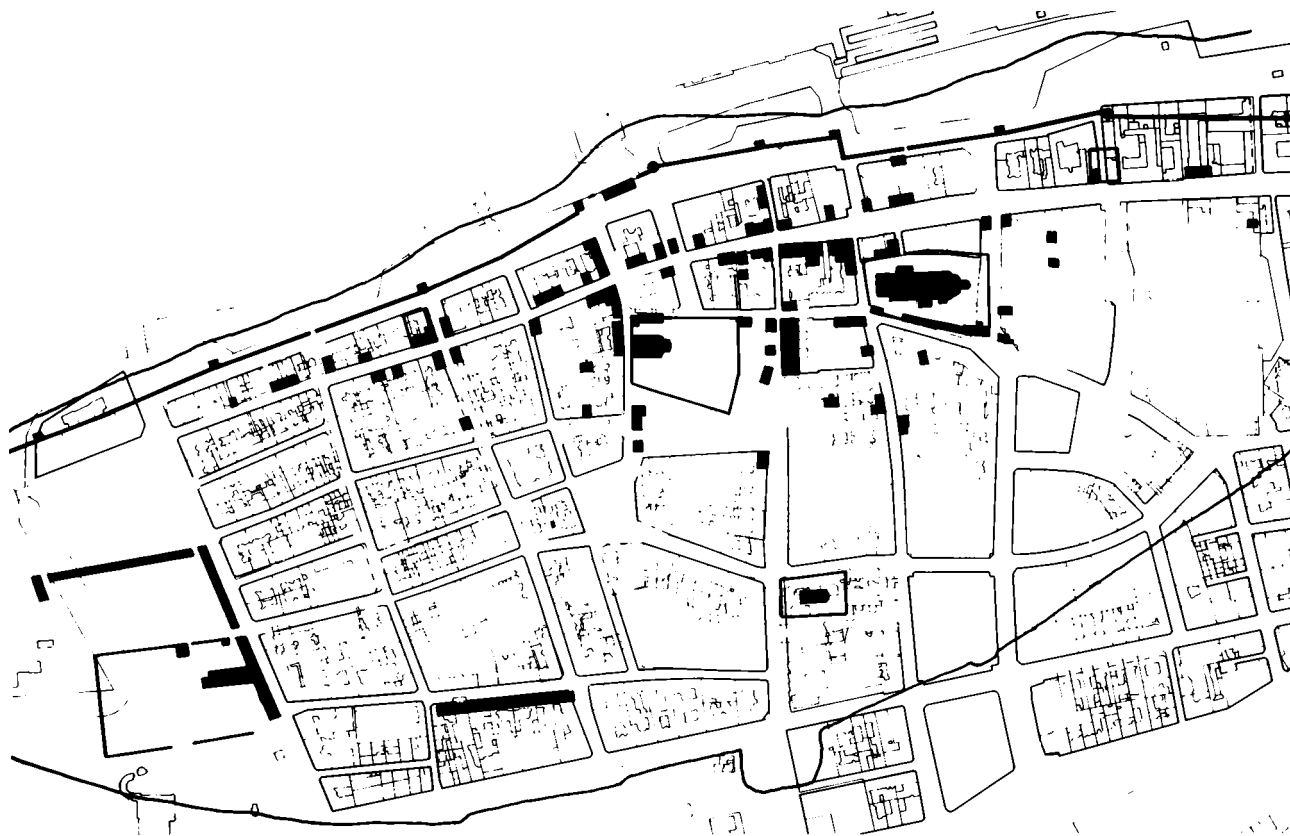

Fig. 1. Karta över kända medeltida stenhus i Malmö. Kartan upprättad av författaren 1983.

av i arkivalier omnämnda stenhus i relation till mängden stenhus som i mer eller mindre fragmentariskt tillstånd bevarats till våra dagar, blir däremot ej resultatet särskilt upplyftande. Trots det faktum att Malmö i dag kan uppvisa ett – i relation till övriga sydskan-dinaviska städer – stort antal medeltida byggnadsfrag-ment, finnes endast 5-10 % kvar av stadens forna sten-husbestånd. Rent källkritiskt är det viktigt att fastslå denna stora brist i forskningsmaterialet när man när-

mare analyserar de bevarade medeltida stenhusen. För att upphjälpa bristen av »säkert« medeltidsmaterial, finner man i byggnadshistorisk litteratur många exem-pel på att man applicerat kända 1600-1700-tals för-hållanden på medeltida stenhus. Detta är ofta en allt-för statisk syn på byggnader som i hög grad använts i ett dynamiskt samhälle. Merparten av stenhusen har ju fungerat som bostäder och har följaktligen konti-nuerligt ombyggt invändigt för att svara upp till olika

tidsepokers krav. Under de omfattande byggnadsarkeologiska undersökningar som skett i Malmö sedan början av 1970-talet har man t.ex i alla medeltida stenhusbyggnader som undersökts kunnat konstatera avgörande plandispositionsförändringar innanför yttermurarna. Ofta har byggnaderna redan under 1600-talet varit radikalt förändrade jämfört med de ursprungliga interiörutformningarna.

Flera av Malmös äldre byggnader har sedan länge varit presenterade i olika publikationer. Med byggnadsarkeologins hjälp har emellertid i modern tid ett flertal nya rön gjorts; rön som gör det aktuellt att delvis ompröva, delvis vidareutveckla bilden av vissa av stadens medeltida byggnader. Nedan kommer en del av detta nya material att redovisas.

2. Några stenhus från 1300-talet

År 1349 uppdelade döttrarna efter riddaren Jens Uffesen sitt arvegods. Av fastigheter erhöll den ena parten i Malmö »fem stenbodas vest for kirken og syd for torvet«, medan den andra parten erhöll ytterligare »fem stenbodas som för blev sagt (men) mot vest« (1). Troligtvis är denna arvsuppdelning det äldsta kända omnämnandet av än i dag bevarade rester efter ett antal källarstenbodas vid Adelgatan i Malmö. Hela byggnadskomplexet går under benämningen »Tunneln«. Stenbodarnas medeltida karaktär speglas i dag endast i källareplanet, men det kan förutsättas att betydande rester fortfarande finnes kvar ovan mark, ehuru väl dolda av yngre tillbyggnader. I »Tunnelns« östra respektive västra del reser sig dessutom två senmedeltida gavelhus, vilka uppförts ovanpå de äldre källarna (fig. 2).

Ut mot Adelgatan, dvs torget, finnes fem stycken parställda kryssvalv. I öster ansluter en länga åt söder med tre medeltida kryssvalv. Ingen tvekan torde råda

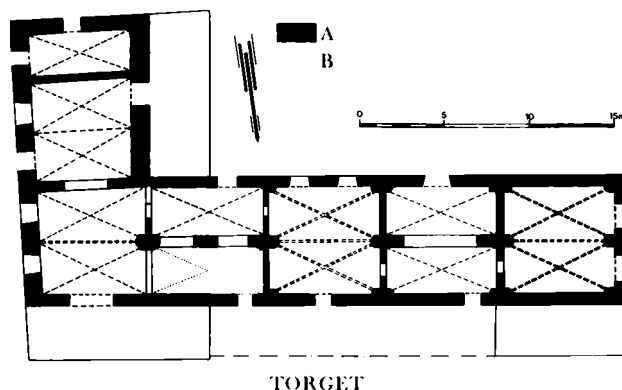

Fig. 2. Plan över Tunnelnkomplexets källare. A: medeltida murverk B: byggnader från åren 1519 och 1531.

om att hela detta vinkelställda byggnadskomplex – dock ej själva valven – tillkommit vid ett och samma tillfälle. Yttermurarna i längan mot torget är rätvinkligt utlagda och alldeles raka, medan den tjocka mellanmuren mellan torglängan och den södra längan vinklar av något för att kompensera en viss sned utläggning mellan de båda längorna (fig. 2).

Källarvalven uppvisar olika konstruktioner. Parvalven i torglängans västra del har t.ex försetts med en konstruktion och en ribbprofil som väl överensstämmer med en typ som författaren genom valvkronologin i S:t Petri och Pauli kyrka har kunnat konstatera existerade under 1310-talet (2). Parvalven mitt i torglängan uppvisar däremot en konstruktion vars motsvarighet i S:t Petri och Pauli kyrka kan dateras till 1300-talets mitt eller senare. Övriga kryssvalv är uppförda utan ribbor, vilket gör daterande jämförelser osäkra. Eventuellt är dessa valv de äldsta i hela byggnadskomplexet. I vilket fall som helst indikerar de tre olika valvtyperna att den stora vinkelbyggnaden från början endast haft träbjälklag och att man först efter en ägo-

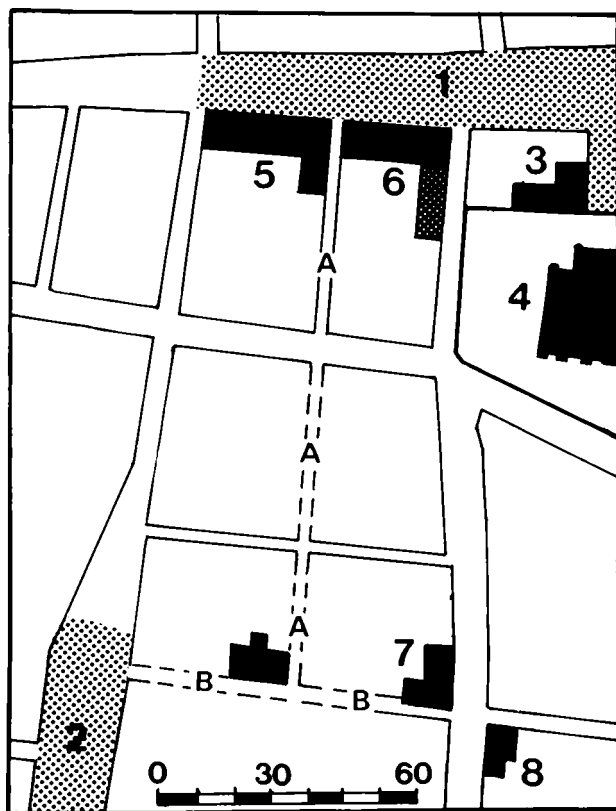

Fig. 3. Del av det centrala Malmö under medeltiden. 1: det norra torget 2: det södra torget 3: rådhuset 4: S:t Petri och Pauli kyrka 5: Tunnelkomplexet 6: medeltida stenhus 7: »Ärkebiskopsgården» 8: Kalendehuset. I skärningen mellan stredena A och B ligger det senmedeltida Kompanihuset.

splittring och uppdelning av den stora vinkelbyggnaden börjat bygga valv. Parvalven från tidigt 1300-tal anger således inte en bakre utan i stället en främre tidsgräns för uppförandet av den stora stenbyggnaden.

Vinkelbyggnaden, vilken i dag omfattar västra hälften av kvarteret Svanen, har från början troligtvis omfattat en hel kvartersbredd. Direkt öster om byggnaden

har sannolikt anslutit ett strede vilket från torget löpt rakt söderut (fig. 3:A). Rester efter stredet har grävts fram invid det s.k. Kompanihuset. Samtidigt indikerar äldre, raka tomtgränser mellan Kompanihuset och »Tunneln» stredets forna sträckning. Öster om detta strede har vid torget funnits ett flertal medeltidshus av sten. (fig. 3:6). Författaren håller ej för otroligt att det är även denna östra stenhusbebyggelse som i form av fem stycken stenbodar innefattas i arvsskiftet år 1349. Hela nuvarande norra delen av kvarteret Svanen skulle alltså enligt denna hypotes tidigt ha varit bebyggd av stenbodar, tio till antalet; samtliga ingående i ett adels gods (fig. 3:5-6).

Hur har då den stora vinkelbyggnaden sett ut ovan mark? Först måste man härvid beakta byggnaden i förhållande till den marknivå som varit aktuell i vid tidpunkten för uppförandet. Olika utgrävningar i närheten av »Tunneln» visar att markytan under 1300-talet legat ungefär en meter djupare än våra dagars gatuplan (fig. 4:A-B). Av figuren framgår att endast ca hälften av källarhöjden legat under marknivån medan bottenvåningens golvplan legat inte mindre än ca 1,5 meter över mark. Man kan för vinkelbyggnadens äldre skeden således fråga sig om källarvåningen verkligen utgjort det vi i dag normalt menar med källare; snarare bör detta våningsplan rubriceras som halvcellare.

Byggnadens höjd ut mot torget framgår av två källor från fjortonhundratalet. År 1435 erhöLL Lunds domkapitel befrielse från att i framtiden delta med fastighetsavgifter i stadens befästningskostnader. Härvid omnämnes »en Klædebod med Gaardsrum i Høye Klædeboth». Året därpå såldes till en privatperson »en klætheboth af steen bygd, som er den fierde af de høge klædeboth i Malmö» (3). Av begreppet »høge» framgår att den stora vinkelbyggnaden måste ha varit högre än en våning ovan mark. Att det varit frågan om

två våningars höjd, klargöres av läget för en ursprunglig fönsteröppning i det östra, senmedeltida stenhuset (fig. 4:C). Fönsteröppningen påträffades i husets västra långmur ca åtta meter ovan dagens markyta. Då hörnhuset är uppfört under slutet av 1510-talet, alltså vid en tidpunkt då rester av den gamla vinkelbyggnaden fortfarande låg direkt upp mot den västra långmuren, anger höjden för fönsteröppningen den maximala höjden för vinkelbyggnaden (4).

På fig 4 har de ursprungliga stenbodarna försetts med en utskjutande övervåning, uppburen av en gallerigång i bottenvåningen. Rekonstruktionen baseras på viss information i arkivaliska källor men även av vissa muriakttagelser. År 1464 donerades »een liden kæler ... som stander under gangen i Klædeboderne«. Genom bottenvåningens extremt höga belägenhet är det svårt att inplacera någon längsgående gång annat än utmed halvkällarens och bottenvåningens fasad ut mot torget. Ytterligare indikationer på en gallerikonstruktion finnes. Genom ett beslut av stadens styrande fick år 1527 de två ägarna till den stora vinkelbyggnaden tillstånd att inköpa en remsa gatumark på ca två meters bredd framför fastigheten. År 1530 påbjöd stadens styrande ägaren till den västra delen af den stora vinkelbyggnaden att »afbryde then trappe fore Anders Harckis huss oc opbygge en schickelig bygning igen«. Ägaren lovade då att borttaga samma trappa och »skunck« (utskjutande tillbygge) och i stället inom ett år uppföra en ordentlig byggnad (5). Vid byggnadsundersökning av gaveln till denna hörnbyggnad har i bottenvåningen blottats valvbågsrester efter en mycket bred öppning. Dessutom har på det andra våningsplanet framkommit rester efter fyra mindre och symmetriskt placerade fönsteröppningar (fig. 4). Författaren håller ej för otroligt att dessa öppningar ingått i den ursprungliga vinkelbyggnaden. År 1530 har man helt

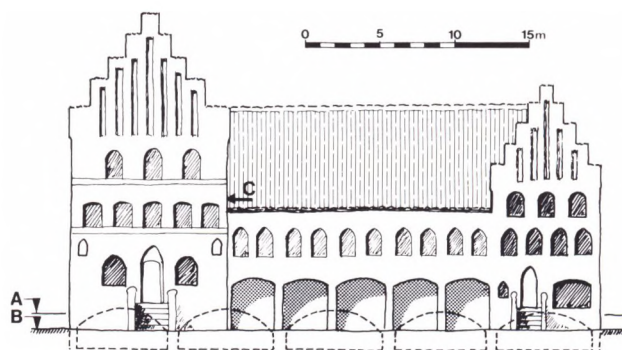

Fig. 4. Tunnelkomplexet mot norr på 1530-talet. A: nutida markyta B: 1300-talets markyta C: fönsteröppning i Jacob Nickelsens hus från år 1519. Rekonstruktion författaren.

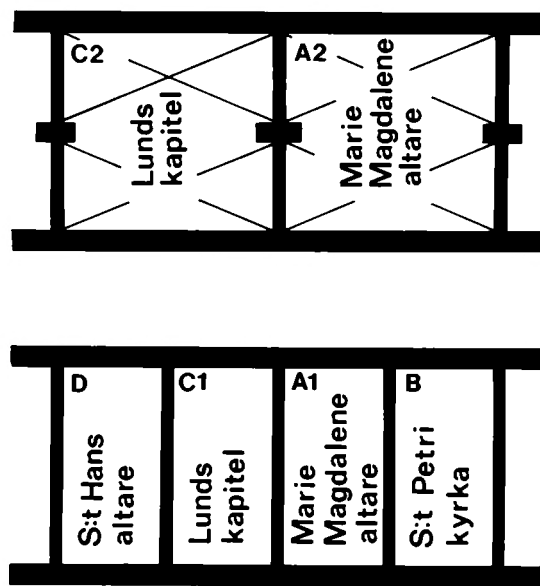

Fig. 5. Ägoförhållandena i en del av Tunnelkomplexet år 1542. Nederst källarplanet, överst bottenvåningsplanet.

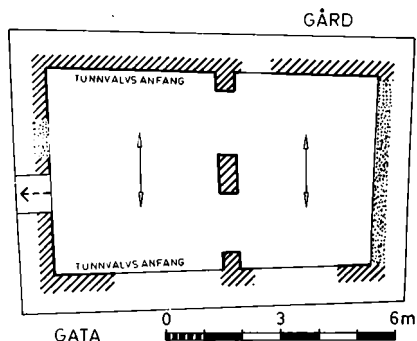

Fig. 6. Uppmåtningskiss av Kalendehusets källare. Skraffering markerar medeltida murverk, prickmarkering mur som ej kunnat undersökas. Åt väster gatan, åt öster gården. Uppmåtning författaren 1981.

enkelt byggt in den öppna gallerigången i det västra hörnhusets bottenvåning. Situationen som den speglas i fig 4 har uppstått.

Hur den stora vinkelbyggnaden varit disponerad i plan avslöjas delvis av ett flertal medeltida arkivalier. I torglängan har det i halvkällarplanet funnits fem enheter, var och en omfattande ett kryssvalvspar. Över varje halvkällarenhet har det sedan legat två långsmala bodar vilka ofta tillhört olika ägare. I de senmedeltida arkivalierna göres en klar skillnad mellan begreppet »bod« och »källare«. Boden representeras endast av bottenvåningen (och troligtvis också övervåningen). Om källare ingått i köpe- eller hyreskontraktet omtalas denna alltid separat.

I fig 5 har författaren sökt åskådliggöra kända ägarförhållanden år 1542. Povel Fechtel hyrde av Marie Magdalena altare en bod på $14,5 \times 6,2$ alnar (A1) med källare (A2) öster om S:t Petri kyrkogods (B). Samtidigt hyrde han också en bod med samma storlek (C1) av Lunds domkapitel direkt öster om Marie Magdalena altares bod. Kapitlets bod låg i sin tur

direkt intill S:t Hans altares bod (D). Samtidigt hyrde Povel även en Lund kapitals jordkällare (C2) vilken till hälften låg under kapitlets bod, till hälften under S:t Hans altares bod. Med denna något komplicerade redogörelse lämnar vi »Tunneln«.

Söder om S:t Petri och Pauli kyrka – utmed Kalendegatan – finnes ett antal medeltida stenhus, vilka i dag märkligt nog verkar ha legat långt avsides den medeltida stadens mera betydelsefulla torg och torggator. Vid sammanställning av det arkeologiska materialet och inte minst genom nya murverksavslöjanden i det medeltida »Kalendehuset« samt i den lika ålderstigna »Ärkebiskopsgården«, har författaren emellertid kunnat komma gåtans lösning på spåren. Mellan Kalendegatan och stadens södra medeltidstorg – d.v.s. nuvarande Södergatan – bör ha gått ett numera försvunnet strede i väst-östlig riktning (fig. 3:B). Stredet har utgjort en viktig förbindelseled mellan det södra och det norra torget. Tomterna utmed Kalendegatans norra del bör således i äldre tid ha varit attraktiv mark. Det är kanske då inte en tillfällighet att vi just på dessa tomter finner rester efter medeltida stenhus.

Det s.k. »Kalendehuset« innehåller ännu, trots en stor ombyggnad under 1800-talet, mycket av sitt medeltida murverk. Källaren har varit tunnvalvd med en dörröppning upp mot en i dag anslutande byggnad i norr (fig. 6). Man hade kunnat förvänta sig att källarnedgången skulle ha varit placerad ut mot Kalendegatan i väster men så har uppenbart ej varit fallet. Detta förhållande stöds även av arkivaliska uppgifter. Även bottenvåningen har emellertid enligt arkivalierna saknat dörröppning mot Kalendegatan. Vid putsnedknackning av bottenvåningens östra långmur kunde författaren år 1982 frilägga en ursprunglig, ca en meter bred dörröppning, vilken var placerad exakt mitt på muren. Eventuellt kan denna placering tyda på att

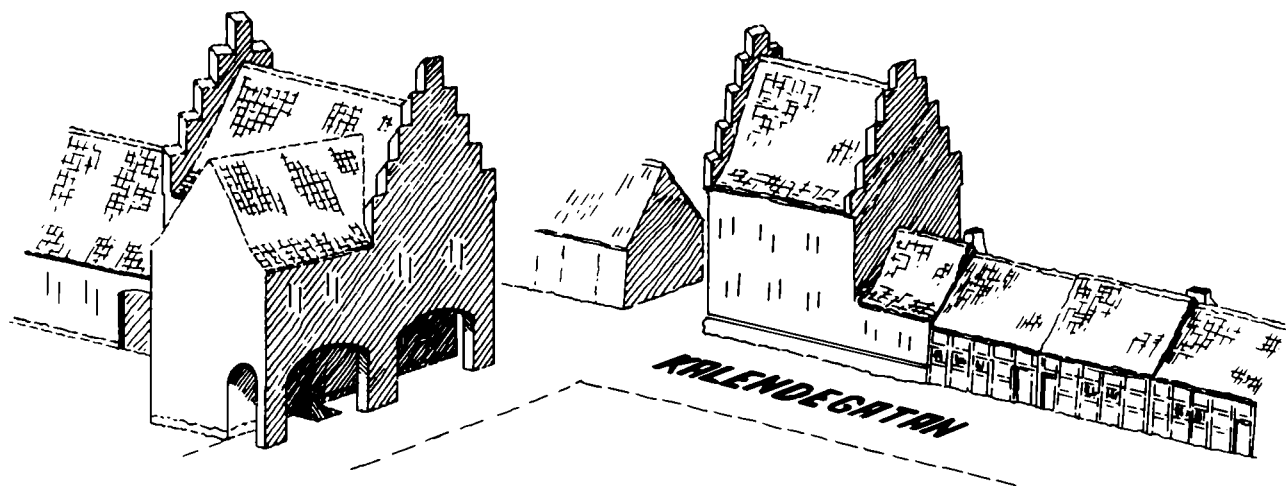

Fig. 7. Kalendehuset och »Ärkebiskopsgården« från sydväst under medeltiden. Rekonstruktion författaren.

bottenvåningen från början endast utgjorts av ett enda stort rum.

Källaruppgången mot norr tyder på att »Kalendehuset« från början utgjort ett hörnhus med norra gaveln riktad ut mot ett strede. Inte nog med detta! Genom studier av den södra gavelmuren via ett äldre fotografi, har författaren kunnat påvisa att tvåvåningshuset en gång varit sammanbyggt med ett numera försvunnet envånings stenhus och tre korsvirkesbodar, vilka på 1530-talet tillsammans med de båda stenhusen ingick i den s.k. »Calentegorden«. (6)

Fig. 7 söker visa den medeltida stenhusmiljön runt »Kalendehuset«. »Kalendehusets« två stenhuskroppar bildar här det sydöstra hörnet i en gatukorsning. På det diagonalt motsatta hörnet reser sig den s.k. »Ärkebiskopsgården«; även denna i två våningar med en envånings stenbyggnad åt norr i förband med hörnhuset samt en tvåvånings dito åt väster. En analys av »Ärkebiskopsgården« har tidigare publicerats (7),

men nya murverksfynd har sedan dess kommit att rätt väsentligt komplettera bilden.

Till hörnbyggnadens bottenvåning har mot väster anslutit en tvåvånings byggnad. Yttermurarna till denna är numera helt borta ovan mark, men infästningarna i hörnhusets västra långmur avslöjar att här en gång funnits en utskjutande mur samt att bottenvåningen varit tunnvalvd (fig. 8). År 1982 kunde källaren under detta utbygge undersökas, varvid rester efter medeltida murar påträffades. Det kunde nu konstateras att det under bottenvåningens tunnvalvda rum funnits en tunnvalvd källare. Tunnvalvets hela infästning i hörnhusets långmur var bevarad. Åt söder var också en del av den medeltida källarmuren bevarad och här fanns dessutom tydliga rester efter en källarnedgång.

Upp mot en del av hörnhusets västra långsida har således legat en mindre, källarförsedd byggnad, vilken uppförts samtidigt med hörnhuset. Tunnvalvet i bot-

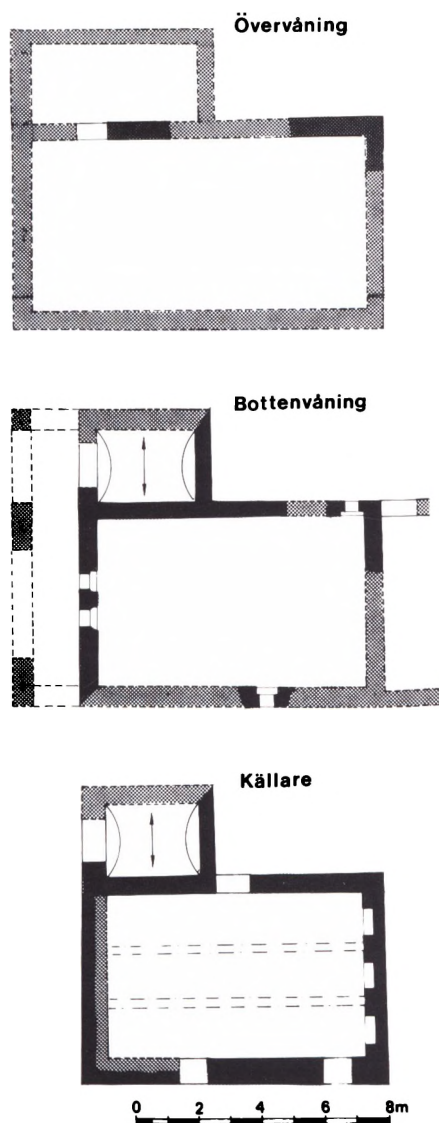

Fig. 8. Uppmätning av »Ärkebiskopsgården». Mörkare skraffering markerar dokumenterad mur, ljusare skraffering rekonstruerad mur. Söder är åt vänster på bilden.

tenvåningen indikerar att denna sidobyggnad även haft en övervåning. I övervåningen har påträffats en ursprunglig dörröppning mellan sidobyggnaden och hörnhuset, vilken ligger märkligt förskjutet åt söder, se fig. 8. Först om man förutsätter att »Ärkebiskopsgården» ut mot det numera påvisade stredet i söder haft en gallerigång i bottenvåningen, blir placeringen av övervåningens dörröppning, bottenvåningens två fönsteröppningar mot söder och sidobyggnadens södra källarnedgång begripliga. Övervåningen i både hörnhus och i sidobyggnad har helt enkelt skjutit ut åt söder, framför bottenvåningens gavelmur (fig. 7).

3. Några stenhus från 1500-talet

Under senmedeltiden uppfördes ett flertal stenhus i Malmö, av vilka en del fortfarande finnes kvar. Nedan ska göras en källkritisk genomgång av dateringsunderlaget för en del av dessa byggnader. De erhållna resultaten kommer sedan i slutet av artikeln att sättas in i ett större perspektiv.

Det s.k. Rosenvingeska huset har tidigare utförligt analyserats och publicerats (8). Byggnaden är unik, bl.a. genom att den har kvar en senmedeltida inskriptionsplatta över ingången till den västra lägenheten (fig. 9). Övre delen av plattan består av en inskription som omtalar livets förgänglighet, medan i den nedre delen finnes tre fält; till vänster Mogens Jensens vapen, till höger Anne Pedersdatters vapen och i mitten Kristi törnekrona samt texten »Anno dm 1534«. Denna dateringsinskrift har utan kritisk granskning tagits som bevis för tidpunkten för byggnadens uppförande. Det finnes emellertid ingenting i texten som stöder detta antagande. Inskriften berättar kort och gott om vilka ägarna varit till byggnaden år 1534, ingenting annat. Granskar man i stället det sätt på

Fig. 9. Inskriptionsplattan i Rosenvingeska huset. Den tyska texten lyder i översättning: »Ack, mänska, betänk då din lott, Hur Gud dig skapat av stoft, Och hur döden smyger, tjuven lik, Rycker bort både fattig och rik.«

vilken denna påkostade sten insatts i muren, konstateras att man varit tvungen att hugga in den i en redan befintlig tegelmur. Om byggnaden uppförts år 1534 borde man rimligtvis ha murat en ordentlig nisch att sätta stenen i. Det finnes således all anledning att föra byggnadens uppförandetid bortom året 1534. Förekomsten av en mellanväg i renässansförband ger dock en indikation att den bakre tidsgränsen bör ligga något in på 1500-talet. Ytterligare dateringsvägledning ger de praktfulla men säregna väggmålningarna som på-

träffats i byggnaden. Ett fynd i ett annat 1500-tals hus i Malmö öppnar jämförelsemöjligheter. Vi återkommer till detta längre fram.

År 1877 revs det s.k. »Kronomagasinet«, en stor stenbyggnad i tre våningar och källare. Bevarade ritningar och äldre beskrivningar ger dock fortfarande en ganska god bild av byggnaden, som länge bibehållit sitt äldre interiöra utseende p.g.a. att man använt den som magasin under flera århundraden. Initiativtagare till detta palatsliknande bygge var den mäktige borg-

mästaren Hans Michelsen. Av arkivalierna framgår det emellertid att borgmästaren ej hunnit flytta in i nybygget innan han våren 1523 följde sin kung, den gode Kristian, i landsflykt. Byggnaden har således stått under byggnad ca. 1521-1523.

Jörgen Kock ville, i sin egenskap av myntmästare, sedermera borgmästare och inflytelserik dansk rikspolitiker, givetvis också ha en påkostad privatbostad. På våren 1522 inköpte han några bebyggda tomter, lät riva bebyggelsen och uppförde därefter ett byggnadskomplex bestående av en stor hörnbyggnad med i söder anslutande salsbyggnad och i väster en länga uppdelad på tre lägenheter. Hörnbyggnaden har stått klar redan sensommaren 1524 då ingen mindre än den svenske kungen Gustav Vasa här hade sitt logi. Den södra salsbyggnaden kan genom bevarade, målade vapensköldar troligtvis dateras till efter Jörgen Kocks upphöjande till adelsman sensommaren 1526.

Utmed kvarteret Svanens norra sida uppfördes i slutet av 1520-talet ett flertal nya byggnader. År 1527 fick samtliga kvarterets ägare tillåtelse att åt norr flytta ut sina tomtgränser en bit på stadens gatumark. I artikeln har tidigare omtalats att Povel Fechtel år 1530 blev ålagd att uppföra ett nytt stenhus i kvarterets nordvästra hörn. Han lovade då borgmästare och råd att inom ett år ha uppfört en lika »schickelig« byggnad som Per guldsmed och Jacob guldsmed redan hade byggt. Jacob guldsmed, som ägde kvarterets nordöstra hörntomt, måste således mellan åren 1527-1530 ha uppfört hela eller delar av sin 31 meter långa tvåvånings stenbyggnad. Samma gäller Per guldsmed som ägde en intilliggande, tvåvåningar hög fastighet. Tyvärr skattade dessa både pampiga stenhus åt förgängelsen år 1884. En byggnad som emellertid har kvar sin äldre gavelhuskaraktär är Jacob Nickelsens tre våningar höga stenhus mitt i kvarteret Svanen. C. G. Bruni-

us kunde vid mitten av 1800-talet tolka en sliten, numera försvunnen inskription till årtalet 1519 (9). Detta årtal stämmer emellertid ej med tomtregleringsuppgiften från år 1527. Däremot stämmer årtalet väl med en dendrokronologisk analys av husets välbevarade takstol. Resultaten anger åren 1517-19.

Det s.k. »Gleerupska huset« har efter en inskriptionstavla daterats till år 1532. Liksom fallet är för det Rosenvingeska huset anger emellertid årtalet endast en främre, ej någon bakre tidsgräns för byggnadens uppförande. I stadens dombok omtalas t.ex redan år 1530 att Karine Hattemagers nye man David Albritsen gjort ett skifte mellan Karine och hennes barn i det tidigare äktenskapet med Lauritz Hattemager, varvid barnen skulle »haffue fore then bygning, som theris moder bygde aff theris fæderne paa then gaardt, theris fader haffde breff vppa – 100 m. peninge« (10). Lauritz Hattemager levde ännu i augusti 1527 varför stenhuset bör ha uppförts mellan åren 1527-1530. Vid en undersökning år 1982 kunde stora delar av det ursprungliga, bemålade bottenvåningstaket friläggas. Exakt samma särpräglade mönster och märkliga, blågråa färgskala som i Rosenvingeska huset kunde här dokumenteras. Då Rosenvingeska målningarna har tillkommit först efter det att bl.a. detta hus stora gavelnisch åt väster omgjorts från väggskåp till prydnadsnisch, bör Rosenvingeska husets uppförande ligga före 1527-1530, ett förhållande som också styrkes av Rosenvingeska husets mycket enkelt utformade fönsteröppningar, vilka avsevärt skiljer sig från övriga, här uppräknade byggnader.

Danska handelskompaniets byggnad i Malmö restaurerades i början av 1970-talet. Vid undersökningen kunde konstateras att huset från början varit tänkt som en privatbostad med ett flertal rum, men att huset innan färdigställandet omgjorts till samlingslokal med endast ett fåtal men i gengäld större rum (11). År 1526

erhöll det danska handelskompaniet i Malmö av kungen en öde jord att där uppföra ett nytt kompanihus. Gåvan utnyttjades dock ej, utan i stället har man övertagit ett halvfärdigt hus i direkt anslutning till sällskaps äldre kompanigård. »Kompanihuset« bör således kunna dateras till 1520-talets andra hälft.

Slutligen ska omnämnas det s.k. »Niels Kuntzes hus«. Denna byggnad har under 1970-talet genomgått en fullständig byggnadsarkeologisk analys. Här ska emellertid endast konstateras att byggnadens främre tidsgräns erhålles av en uppgift från år 1541 vari »stenhuset« omtalas. Redan år 1532 var emellertid den rike borgmästaren Jep Nielsen ägare till tomten. Stenhuset kan ha existerat redan vid denna tidpunkten. Vid uppförandet av byggnaden har man konsekvent använt sig av det s.k. renässansförbandet; ett förhållande som troligtvis placerar byggnaden bland de yngre av de ovan omtalade byggnadsobjekten.

De här redovisade stenhusen utgör givetvis inte en komplett förteckning över de tegelmureriarbeten som utfördes i Malmö i början av 1500-talet. Den gjorda analysen ger dock en intressant tidsaspekt. Som framgår av tabell C är det nämligen uppenbart att det under en synnerligen kort period har skett omfattande tegelbyggnadsarbeten i Malmö. Vi återkommer senare till detta fenomen.

Av ovan nämnda byggnadsobjekt kan planlösningarna till fem stycken med säkerhet rekonstrueras. Fyra av dessa byggnader har legat med långsidan ut mot gatan/gården, medan det femte utgör en kombination av ett gavelvänt hus och ett hus med långsidan som front (Jörgen Kocks gård). Vi ska nedan studera dessa planlösningar. Först måste emellertid en detaljanalys göras av det Rosenvingeska husets ursprungliga planlösning.

Det Rosenvingeska huset har varit uppfört som en

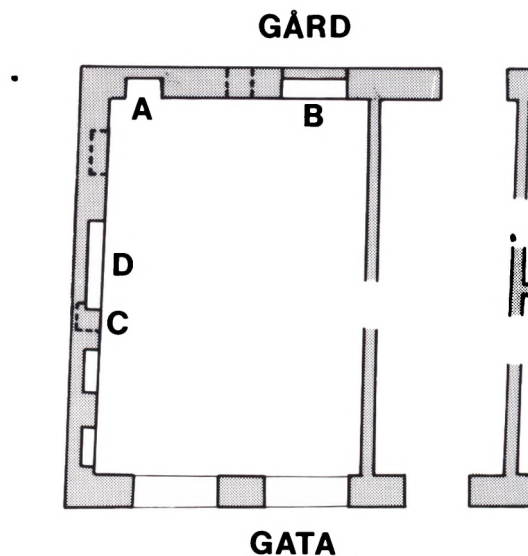

Fig. 10. Rosenvingeska husets västra bottenvåningsdel. A: ursprunglig hörnspis B: ursprungligt väggskåp, sedermera omgjort till dörr mot en kökslänga i norr C: igenmurad, ursprunglig nisch D: sekundärt tillkommet väggskåp, sedermera omgjort till prydnadsnisch med målningar. I gårdsmuren ses också muröppning för en sättugn; en öppning som upplagits först efter det att hörnspisen gått ur bruk. Analys av författaren.

dubbellägenhet innehållande två identiskt lika men spegelvända lägenheter i två plan ovan mark. I bottenvåningen har lägenheterna varit inrättade efter parstugeprincipen. Här har också funnits två handelsbodar med stora öppningar mot gatan. Av de stora gavelrummen är i dag det västra bäst bevarat. Från början har rummet haft en hörnspis mot gårdssidan (fig. 10:A). Här har också funnits ett stort väggskåp (fig. 10:B). Muren mot gården har således från början varit helt fri från några genomgående muröppningar, ett förhållande som står i stark kontrast till byggnadens i övrigt med fönster rikt utrustade väggar. I själva gavelmuren kan tre olika byggnadsskeden dokumenteras. En långsmal muröppning (fig 10:C) har efter en

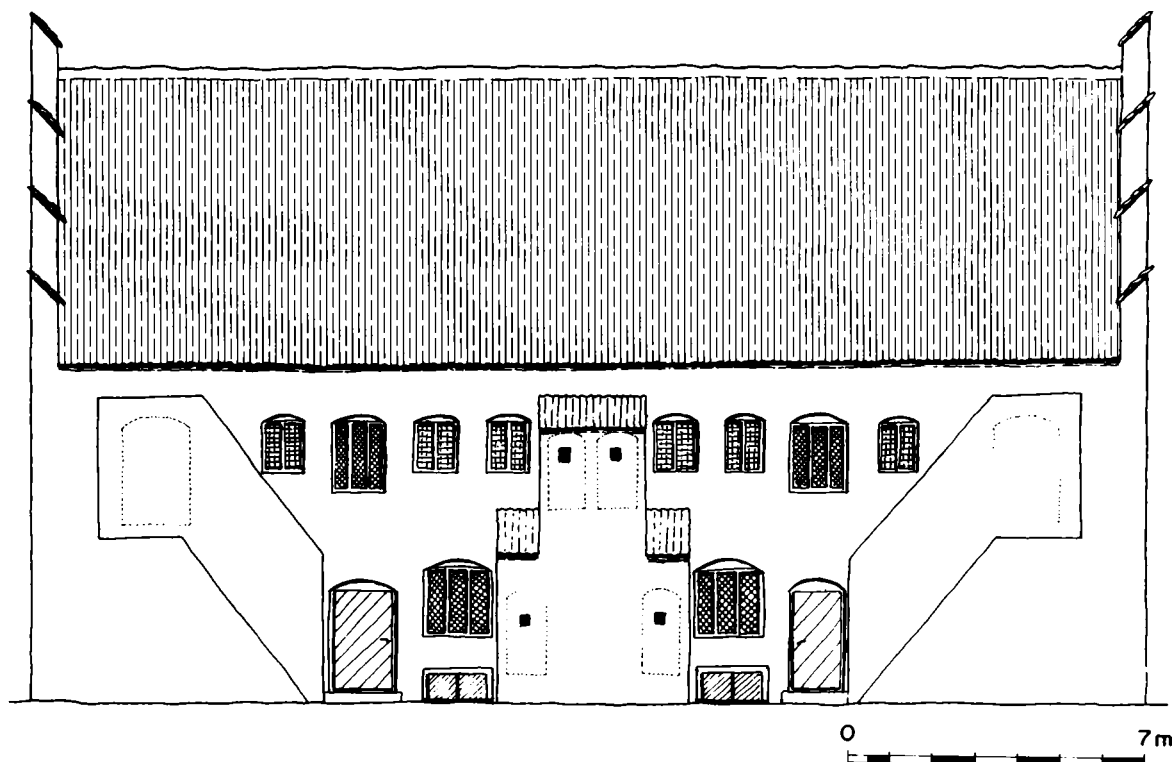

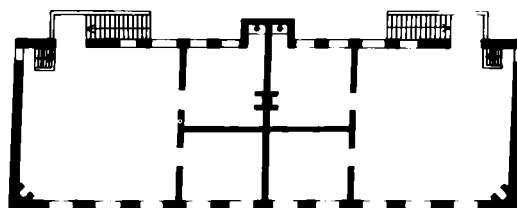
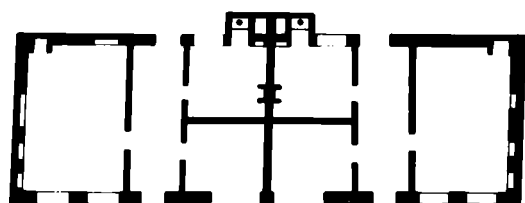
Fig. 11. Rosenvingska husets ursprungliga gårdsfasad med utanpå liggande trätrappor till andra våningen. Rekonstruktion av författaren.

tid ersatts av det stora väggskåpet (fig 10:D), vilket i sin tur gått ur bruk som skåpskonstruktion när dess innerväggar bemålades. Det är alltså först i detta tredje skede som likhet i väggmålningar erhålles med det Gleerupska huset från åren 1527-1530.

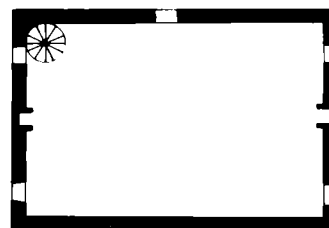
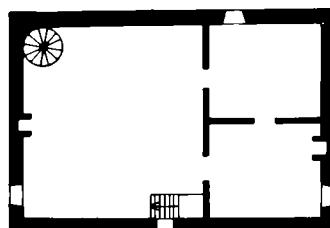
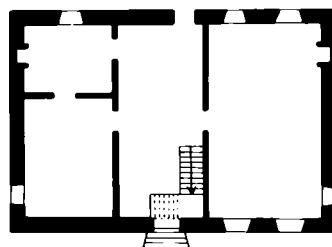
I övervåningen har påträffats spår efter en tvärgående mellanvägg direkt över bottenvåningens förstugvägg. Av en bouppteckning från år 1578 framgår det också att den västra lägenhetens övervåning varit uppdelad i tre rum; dels det stora »skorstenskammeret»,

dels två mindre kammare mot gata respektive mot gård (fig. 12). I övervåningens gårdsmur finnes också en större dörröppning, vilken placerats över det fönsterlösa murpartiet i bottenvåningen. Rosenvingska huset bör således i sitt äldsta skede haft en utvändig svalgångstrappa mellan botten- och övervåning (fig. 11).

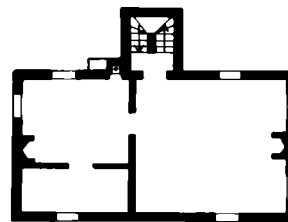
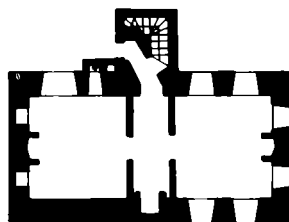
Fig. 12. Planlösningarna till fyra 1500-tals hus från Malmö, vilka samtliga har legat med långsidan mot gatan/gården. Rekonstruktioner författaren. ►

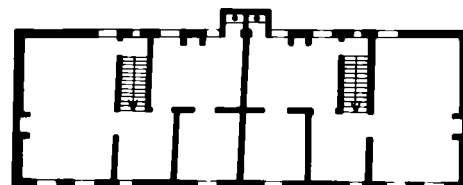
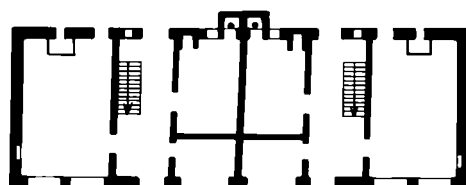
ROSENVINGESKA HUSET

HANS MICHELSENS HUS

KOMPANIHUSET

NIELS KUNTZES HUS

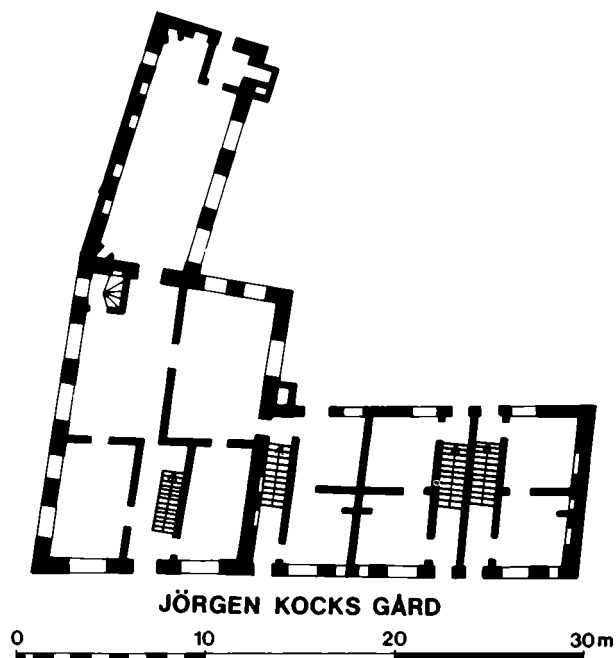

Fig. 13. Den ursprungliga planlösningen till Jörgen Kocks gårds bottenvåning. Rekonstruktion författaren.

Av fig 12 framgår att planlösningarna för fyra rekonstruerbara 1520-tals hus är oerhört likartade. I bottenvåningen har parstugeprincipen varit ensamt förhärskande – en stuga med eldstad på ena sidan av förstugan och två mindre kammare på andra sidan. I den kammare som legat mot gården finner vi dessutom en privet och en eldstad (Rosenvingeska huset och Niels Kuntzes hus). Då vi i detalj inte känner Hans Michelsens hus vet vi inget om husets priveter. I Kompanihuset – som ej har en uppdelning i två mindre kammare – existerar emellertid en privetanläggning jämförbar med Rosenvingeska huset och Niels Kuntzes hus.

I övervåningen har trerumslösningen varit i stort

ensamrådande. Trappan från bottenvåningen mynnar direkt i den stora stugan med sin centralt belägna eldstad. Bredvid stugan har legat två mindre kammare. Den ena har varit inredd med både privet och eldstad, medan den andra saknat uppvärmningsmöjligheter. Vad det gäller övervåningen skiljer sig Niels Kuntzes hus något genom att man från trappan nått ett förrum varifrån man kunnat nå de tre rummen. Denna något mera utvecklade plantyp kan förklaras av byggnadens något yngre tillkomsttid. Överhuvudtaget representerar Niels Kuntzes hus en byggnad i brytningstiden medeltid-renässans. Bl.a. saknas nästan helt fasta väggskåp.

Själva trappkonstruktionerna uppvisar olika särdrag. I Rosenvingeska huset har det troligtvis funnits en ålderdomligare typ av trappa, där förbindelsen mellan botten- och övervåning gått i en utvändig svalgångskonstruktion. Trappan till loftet har däremot löpt inne i en liten utbyggnad i övervåningens stora rum. En liten ljusglugg, högt placerad på gavelmuren, har lämnat erforderligt ljus i trappan (fig. 12). I Kompanihuset har man däremot införlivat trappkonstruktionen med själva byggnaden genom att bygga ett trapptorn av sten. Karaktären av utanpåliggande trappa har emellertid bibehållits. Genom trapptornet har man skapat en enhetlig vertikal förbindelse vilken även innefattat trappan till loftet. I Niels Kuntzes hus bibehålles denna centrala trappenhets genom hela huset, men man flyttar nu in hela trappkonstruktionen innanför byggnadens ytterväggar.

Merparten av Malmös senmedeltida stenhus har varit byggnader som vänt gaveln mot gatan. Hur har då dessa stenhus varit inrättade? Tyvärr har endast ett – Jörgen Kocks hus – kunnat underkastats noggrannare byggnadsarkeologisk undersökning. Författaren kunde år 1979 publicera resultaten av denna analys (12). Fig

13 visar rekonstruktionen av den ursprungliga planlösningen. Till hörnbyggnadens bostad har även ingått den södra salslängan samt den östra boden i den västra gatulängan. Troligtvis har den sistnämnda boden tjänstgjort som köksdel. Förbindelsen med hörnhuset utgöres nämligen av en dörröppning som in mot hörnhuset haft en påkostad kritstensomfattning men in mot boden en vanlig tegelomfattning. Därmed håller ej den teori som framkastats vilken gör boden till en förnämare huvudentré, således ett antagande som bland flera andra icke finner stöd i källmaterialet (13).

4. Att bygga med tegel

Vilken arbetsinsats har egentligen erfordrats för att uppföra de medeltida stenhusen? I litteraturen händer det då och då att man tillskriver det medeltida tegelmureriarbetet en enorm tidsåtgång (14). Härigenom förstoras också på ett avsevärt sätt vår syn på ett medeltida stenhus produktionskostnad i förhållande till ett dåtida bättre korsvirkeshus. De forskare som till äventyrs lockas att tro att själva uppbyggnadstiderna vid medeltida mureriarbeten varit så långa, att man genom muranalyser av enskilda mindre objekt kan skönja vittgående social-ekonomiska förändringar under byggets gång, bör tänka om. Författaren ska nedan med några exempel klargöra hur kort själva produktionstiden i verkligheten har varit.

I Malmö stadsarkiv förvaras Lyder van Fredens kämnärsräkenskaper för åren 1517-1520. Som kämnär hade Lyder van Freden ansvaret för stadens ut- och inbetalningar. Då kämnären själv hade att ersätta eventuella förluster i kassan, är räkenskaperna förda med utomordentlig noggrannhet. Den del av räkenskaperna som vi ska granska nedan är utgifterna för strandmursbygget, dels år 1517, dels år 1519 (15).

Strandmuren började ju uppföras redan på 1400-

	ANTAL VECKOR											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1517												
MURAREDAGAR	25	44	10	32	33	32	24	36	36	23	28	33
ÖVRIGA DAGAR	50	93	22	56	62	58	34	63	76	36	52	75
1519												
MURAREDAGAR	8	16	20	20	10							
ÖVRIGA DAGAR												
KALKSLAGARE	2	10	5	5	2							
HANTLANGARE	14	35	48	52	16							

Tabell A: Sammanställning över statistiska uppgifter rörande mureriarbeten i Malmö.

talet men i början av 1500-talet återstod fortfarande stora luckor i försvarslinjen. Muren var tre tegelstenar bred och drygt fem meter hög. År 1517 uppfördes en ca 70-100 meter lång mur varvid följande byggnadsmaterial användes:

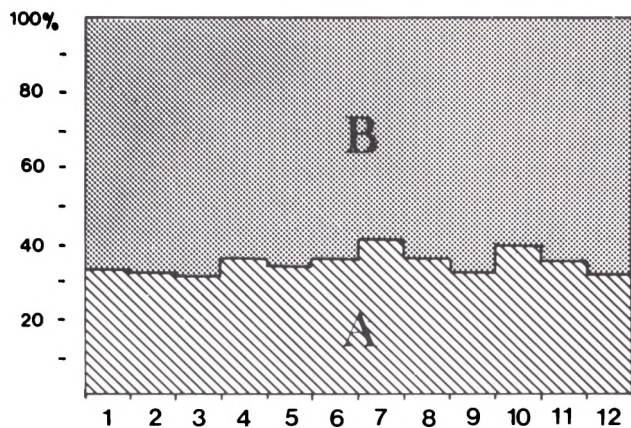
38950 st murstenar
177 lass stora grundstenar
39 lass fyllnadssten
1244 tunnor kalk
601 lass sand och grus

Arbetsveckan utgjorde 5,5 dagar. I tabell A har författaren sammanställt det totala antalet arbetsdagar under de tolv veckor hela arbetet varade.

År 1519 var det åter aktuellt med strandmurskomplettering. Detta år uppfördes en drygt 20 meter lång mur varvid materialåtgången var följande:

10000 st murstenar
268 lass fyllnadssten
20 lass flintesten
341 tunnor kalk
120 lass grus
154 lass sand

Arbetet varade denna gång endast i fem veckor varvid åtgick det totala antal arbetsdagar som redovisas i tabellen.

Tabell B: Den procentuella fördelningen av murare (A) och hantlangare-kalkslagare (B) under 12 veckors mureriarbeten år 1517.

Det förnämliga med Lyder van Fredens räkenskaper är att man kan följa den totala arbetsstyrkan vecka för vecka. Under själva arbetstiden växlar murarnas antal betydligt, från 8 till 44 muraredagar/vecka. Som framgår av tabell B skiftar emellertid antalet hantlangare-kalkslagare i samma proportion. Uppenbart har det ständigt förelegat ett samband mellan antalet murare och antalet övriga byggnadsarbetare. Murarna har utgjort 30-41 % av den arbetsstyrka som erfordrats vid stenhusarbeten.

Lyder van Fredens räkenskaper gör det även möjligt att precisera murstensförbrukningen per murardag till 109-135 stycken. Antalet murstenar per person och dag ska här säkert räknas som ett minimivärde. Staden kan själv under flera år ha lagrat upp just värdefulla murstenar, varför kostnaderna ej tagits upp under själva byggnadsåret. Om vi emellertid räknar på detta minimiantal, skulle en murare per arbetsdag kunna uppföra ca 1,5 m² väggyta (räknat på ordinär vägg-

tjocklek). Omsättes dessa värden på två kända malmöbyggnader skulle den maximala byggtiden för Kompanihusets hela stomme bli 18 arbetsveckor med fyra murare och för Rosenvingeska huset 21 arbetsveckor med samma antal murare.

Givetvis är det svårt att direkt jämföra produktions-tiden för en stenbyggnad med samma tid för ett bättre korsvirkeshus. Av resultaten från analysen ovan menar dock författaren att skillnaderna ej bör ha varit stora. Det som däremot gör stenhusbyggandet komplicerat är anskaffandet av byggnadsmaterial, främst tegel och kalk. Även om timmer måste ha anskaffats långt ifrån det virkesfattiga Malmöområdet, måste väl kostnaden för detta byggmaterial vida understigit kostnaden för tegel- och kalktillverkning? Eller är detta kanske inte hela sanningen? Om man ser ett medeltida stenhus som ett enskilt byggnadsobjekt till vilket man varit tvungen att organisera och bekosta hela byggmaterialsprocessen, har otvivelaktigt kostnadsskillnaderna varit enorma. Så kan det emellertid ej ha fungerat vid uppförandet av merparten av våra medeltida stenhus. Som all industriell tillverkning måste det här i stället varit frågan om en samverkan mellan produktions-mängd, produktpris och efterfrågan. Kan det inte vara så, att merparten av våra medeltida stenhus tillkommit närmast som biprodukter vid olika, relativt begränsade perioder då man byggt upp en effektiv tillverkningsorganisation för större, närmast institutionella byggnadsprojekt? Hur svarar t.ex. förhållandena i Malmö till en sådan hypotes?

Malmö upplevde under första hälften av 1300-talet en intensiv kyrkobyggnadsepok. Staden verkar samtidigt har expanderat mycket kraftigt. Vi har i artikeln visat att en koncentration av stenbyggnader från denna tid växt upp invid Kalendegatan och utmed det norra torget. Det är av intresse att kunna konstatera

Tabell C: Grafisk sammanställning över de tidpunkter vid vilka nio av Malmös 1500-tals hus bör ha uppförts.

att både Tunnelkomplexet och Kalendehuset uppvisar påkostade profiltegel av samma typ som återfinns i stadens kyrka. Författaren håller för troligt att Malmös profana stenhus från 1300-talet uppkommit just vid den tidpunkt då omfattande tegelproduktion för kyrkorna varit koncentrerad till staden. Genom produktionsmängden och mängden specialiserade arbetare har tegel blivit ett ur prishänsyn konkurrenskraftigt byggnadsmaterial gentemot timmer.

Nästa stora institutionella byggnadsepok i Malmös historia inträffar under 1400-talets andra fjärdedel. Strandmursbygge och borgbygge, kyrktorn- och kappellbyggnation och slutligen uppförandet av ett franciskanerkloster bör ånyo kraftigt ha aktiverat byggandet av privata stenhus. Källmaterialet från denna tid är dock tyvärr alltför magert för att tillåta en ingående analys. Källsituationen är emellertid en helt annan för perioden i början av 1500-talet!

Författaren har vid dateringsgenomgången av nio senmedeltida stenhus funnit att samtliga uppförts inom en ytterst begränsad period omfattande åren

mellan 1521 och ca 1531, tabell C. Institutionella arbeten pågick direkt före denna period (strandmurskompletteringar) och under perioden skedde mycket omfattande arbeten på den kungliga borgen. Den 26 juli 1530 fick riddaren Albret Raffensberg kvittens på det han för kungens räkning byggt på Malmöhus i de fyra år han innehaft borgen. När Albrets årliga avgift för slottet (år 1529 preciseras denna summa till 300 Mark) var avräknad, var kungen skyldig honom inte mindre än 5690 Mark danske. Totalt har det således rört sig om ca 7000 Mark i byggnadskostnader, en ofantlig summa vid denna tid. År 1519 kostade en hantlangare ca 1,5 skilling och en murare 3,5-4,0 skilling per dag. Detta skulle innebära att Albrets byggkostnader motsvarat ca 56.000 arbetsdagar eller, för att taga ett annat jämförelseobjekt, drygt 12 gånger så mycket som Malmös borgare tillsammans erlade i byskatt år 1519.

Under början av perioden 1521-ca. 1531 uppförde dessutom Hans Michelsen och Jörgen Kock sina påkostade palatsbyggen. Så omfattande har dessa byggen varit att de båda borgmästarna kunnat anlägga

var sin tegelgård innanför Malmös vallar. Denna mera privatbaserade tegelindustri tillsammans med den institutionella, måste ha medfört att tegelpriserna kraftigt reducerats. Utifrån denna aspekt bör man se alla de privatägda stenhus som växte upp under 1520-talet. Jörgen Kock och hans yrkesbroder Jep Nielsen gav sig vid denna tid dessutom på att börja uppföra ett flertal långa hyresradhus – oftast i sten – med relativt små bostadsytor. Jep Nielsen uppförde t.ex 6 stenbodar utmed strandmuren, 15 stenbodar vid Grynbadgatan, 6 bodar vid Per Veijersgatan och 18 bodar norr om franciskanerklostret. Jörgen Kock anlade norr om franciskanerklostret 17 stenbodar, söder om slottet 20 bodar samt invid slottet mot stranden 19 bodar. Räntan av dessa hyreshus måste ha utgjort ett utmärkt inflations-skyddat kapital. Det ligger förvisso beundran i rösten när den rike Mogens Göije utropar om Jörgen Kock: »Hand hafver mere rente huert aar indenfor porten i Malmö end 3000 daler!«

Noter

1. Diplomatarium Danicum 3, III, 164.
2. Opublicerat manuskript i Malmö museers arkiv.
3. Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. 1, III, 6758 og 6808.
4. Uppmättningsritningar på Malmö museer.
5. Malmö stadsbok 2/3 1530.
6. S. Rosborn: Det medeltida Kalendehuset. Malmö fornminnesförenings årsbok 1981.
7. S. Rosborn: Den återfunna »ärkebiskopsgården« i Malmö. Malmö fornminnesförenings årsbok 1973.
8. E. Bager: Rosenvingska huset. Malmö 1969.
9. C. G. Brunius: Skånes konsthistoria för medeltiden. Lund 1850.
10. Malmö stadsbok 28/1 1530.
11. S. Rosborn: Kompanihuset i Malmö. Malmö 1973.
12. S. Rosborn: Rekonstruktion av Jörgen Kocks hus. Malmö fornminnesförenings årsbok, 1979.
13. E. Bager: Komplettering till Jörgen Kocks hus. Malmö fornminnesförenings årsbok 1980.
14. Se exempelvis B. Sundnér: Maglarp, en tegelkyrka som historiskt källmaterial. Lund 1982.
15. Lyder van Fredens kämnärsräkenskaper för Malmö 1517-20.